

УДК 81.161.2'373:32

КОНЦЕПТ ПОСТУП У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ІВАНА ФРАНКА

Лужецька Н.Я.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті реалізовано концептуальний аналіз центральної категорії світогляду Франка – концепту *поступ*. На основі когнітивно-дискурсного підходу розкрито смисловий потенціал слова – імені концепту у комунікативно-прагматичному полі мислителя, насиченого політичними метафорами. Саме вони виступають типовим і яскравим засобом концептуалізації багатогранної політичної дійсності на межі ХІХ–ХХ ст.

Ключові слова: Іван Франко, концепт *поступ*, смисл, метафоричний сценарій, комунікативно-прагматичне поле.

Утвореній Франком концептосфері поняттю-ідеї *поступу* належить особливе місце. За спостереженнями дослідників, мислитель «через призму поняття *поступ* розглядав рішуче всі сфери й проблеми». Поступ був центральною категорією, навколо якого укладався світогляд Франка, як у молодому, так – з певними застереженнями – у зрілому віці [6, с. 115]. Тож ідея поступу у Франковому дискурсі багатогранна й оригінальна, для висвітлення якої потрібно враховувати філософські, історичні, етнічні, психологічні й інші позамовні чинники. У своїй сукупності вони дозволять наблизитися до Франкового осмислення концепту *поступу*. В цьому і полягає **актуальність дослідження**. За таких умов його мета – простежити, як навколо слова-імені концепту створюється семантичне поле, як збагачується його смисл в комунікативно-прагматичному просторі світоглядної еволюції автора, зокрема через політичну метафору, породжуючи нові асоціативно-оцінні конотації. У сучасній лінгвістиці не існує усталеного визначення поняття **концепту**.

Аналіз останніх досліджень. Багатогранність концепту як категорії, глибинність смислів, що заховані у ньому, зумовили різні напрямки його дослідження, де основними виступають: лінгвокультурологічний (А. Вежбицька, В. Жайворонко, В. Карасик, В. Кононенко, В. Маслова, Н. Слухай, Ю. Степанов та ін.) і семантико-когнітивний (М. Болдирев, І. Голубовська, Т. Космеда, О. Кубрякова, М. Полюжин, З. Попова, Й. Стернін, Т. Радзівська, М. Скаб та ін.).

Для висвітлення смислу концепту доречно відштовхнутися від лексикографічного тлумачення слова-поняття.

Не буде перебільшенням стверджувати, що освоєння номінації *поступ* пов'язане із західноукраїнською мовною практикою, причому у двох значеннях – нетермінологічному, загальнонародному і термінологічному. Словник за редакцією Бориса Грінченка фіксує лексему *поступ* із такими тлумаченнями: 1) крок, поступ; 2) прогрес, рух вперед [4, с. 373]. Ілюстрацією для першого значення послужили «Галицько-руські народні приповідки», які зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко; для другого значення – поетичні рядки галицького поета Данила Млаки «За правду, поступ, волю кожен з нас на смерть готов», які перегукуються, що правда, без пафосного надриву із Франковим «Революціонером»: «Дух, що тіло рве до бою, Рве за поступ, щастя й волю». Звернемо увагу: поряд з універсальними люд-

ськими цінностями – *щастям* і *волею*, Франко наголошує на приматі *поступу*. Репрезентантом західноукраїнської мовної практики виступає «Лексикон Львівський: поважно і на жарт», де, крім згаданого *поступу* «прогрес» [3, с. 588], зафіксовано політоніми-неологізми, відсутні у Словнику за ред. Б. Грінченка: *поступовець* «прогресивна людина» [3, с. 588], *поступовий* «передовий, прогресивний» [3, с. 588]. Неважко помітити, що в похідних метафоричних значеннях спільною і центральною є сема «рух уперед». Вона є наскрізною у дериватах, зареєстрованих у СУМі: *поступальний* «спрямований уперед; позначений поступом» [5, т. VII, с. 383], *поступальність* «абстрактний іменник до *поступальності*» [5, т. VII, с. 383], *поступально* «присл. до *поступальний*» [5, т. VII, с. 383], *поступовець* 1) «прихильник повільного, поступового розвитку, ворог рішучих, революційних заходів»; 2) «прогресивна людина, поборник соціального прогресу» [5, т. VII, с. 386]; *поступування* «те саме, що *поступ*» [5, т. VII, с. 386].

Франкова візія *поступу* виходить далеко за межі порівняно одновимірних словникових тлумачень, інколи не позбавлених т. зв. класового, вульгарно соціологічного підходу із відповідною негативною конотацією, пор.: *поступовщина* «погляди й тактика ліберальних та опортуністичних політичних партій чи угруповань, що протиставляли революційній боротьбі орієнтацію на незначні, поступові соціальні реформи, здійснювані урядом експлуататорської держави» [5, т. VII, с. 386]. Індивідуально-авторське розуміння поняття-ідеї *поступу* проявляється у відповідних текстах письменника, особливо виразно – у фундаментальній науковій праці «Що таке поступ?», безпосередньо присвяченій проблемі поступу. Генератором нових смислів аналізованого політоніма виступає, зокрема, метафора, яка не тільки образно відбиває складні політичні явища, а й виявляє ще не пізнані їх грані.

У зв'язку з тим, що особливості трансляції авторського смислу залежать від характеру дискурсу, доречно розглянути процес розгортання смислової конфігурації політоніма *поступу* у різних метафоричних сценаріях. Саме вони породжують ситуативні прагматичні значення. Рушієм їх виникнення стали домінантні у лексикографічному значенні семи, що трансформувались у смислоутворювальні. Йдеться про ознаки «траєкторія руху» і «характер руху», які виявляють інші, суперечливі сторони природи *поступу*, створюючи підґрунтя для нових уявлень

про це явище. При цьому означники однієї групи можуть перебувати у синонімічних відношеннях з означниками іншої групи. Так, значення «нерівномірна хвилеподібна траєкторія суспільного розвитку» можна передати за допомогою:

а) сценарію «*долання шляху*»: «От якими *крутими дорогами ходить* іноді *поступ людський*» [16, с. 214]. «Ми бачили, що *дорога* того *поступу* була *не проста* ані *одностайна*; що певні місця, осягнувши досить *високий поступ*, *упадали*» [17, с. 344]. «На се одна відповідь: *шукають дороги до поступу*, але не такого як *досі*» [17, с. 345]. «*Людський поступ* іноді ніби *дофається* взад, спочиває довгі віки, аби потім *обхідною дорогою* дійти до тої цілі, при якій *давно-давно* був уже, здавалося, *дуже близько*» [17, с. 307]. Франкове глибинне осмислення природи поступу, його оцінні метафоричні характеристики дають підстави стверджувати: траєкторія поступу у філософському світорозумінні мислителя не була історично прямолінійною і послідовною. Поряд із «*поступом наперед*» він бачив також «*поступ назад*». Однак життєдайним джерелом його різнобічної (наукової, літературної, політичної) діяльності була віра в «*поступ наперед*». Як слушно наголошує Б. Тихолоз, «*поняття розвою* завше лежало в основі його наукової діяльності й художньої творчості; тому Франкова філософія з повним правом може бути кваліфікована як *філософія розвою*» [6, с. 115].

б) сценарію «*стихії*»: «Той *поступ* не йде рівно, а *якось хвилями*: бувають *хвилі високого підйому*, а по них *наступають хвилі упадку*, якогось знесилля і зневір'я, потім *хвиля знов підіймається*, знов по якійсь часі *оппадає* і так далі» [17, с. 309]. Метафоричний сценарій «*стихії*» є типовим для виникнення значення «*непередбачуваний, конструктивно-деструктивний характер руху*»: «Той *поступ* не *держиться* одного місця, а *йде мов буря з одного краю до другого*, *лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад*» [17, с. 309]. «...Той *поступ* буде для нього не *добродієм*, а *пожежею і спалить* його та *змете з землі*» [17, с. 313].

Смислового наповнення концепту *поступ* відчутно сприяють означники будівельного сценарію. Позитивні семантичні асоціації викликає метафоричний образ *підвалини*, за яким проступає семантико-поняттєвий профіль будівлі, споруди. Метафоризуючись у суспільно-політичному контексті, слово *підвалина* утворює ще одне значення терміна *поступ*: «*Духовна споруда, життєдайною основою якої є людські цінності*»: «*Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу* – отсе *основна підвалина* всякого *поступу*; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [17, с. 345].

У структурі Франкової візії поступу поряд з будівельною метафоричною концепцією співіснує технічна метафорика: «*Поступ цілої людськості* – се *величезна і дуже складна машина*» [17, с. 346]. За характером метафоричних перенесень можна пізнати не лише особливості Франкового «*політичного думання*» [9, с. 51], а й дух часу. Розшифровуючи зв'язки між означниками тексту, важливо відчитати той прихований смисл, який криється за словниковими, абстрактними

значеннями. Символічний потенціал закладено у слові *машина*, у семантичну структуру якого входить і застаріле значення «*поїзд, паровоз*» [5, т. IV, с. 657]. Центральним символом *поступу* якраз був поїзд [1, с. 223], тобто та ж машина, через метафоричний образ якої розкривається, на нашу думку, символічне значення слова *поступ* «*складний механізм, рушійною силою якого є загальнолюдські, поступові ідеї*». Як бачимо, технічний образ опирається на антропометричні семи, формуючи відповідний синтетичний сценарій: «*Поступ цілої людськості* – се *величезна і дуже складна машина*. Вона *порушується силою*, на яку складаються *тілесні й духові сили* всіх *людей* на світі; ані *одному чоловікові*, хоч який би він був *сильний та здібний*, ані *одній якійсь громаді* годі *запанувати над рухом* тої *машини*, годі *керувати* нею» [17, с. 346].

Антропометричність наведеної вище політичної метафори бачимо в її образності, в орієнтації на адресата – на його здатність розгадати метафору не тільки інтелектуально, через поняттєвий вимір, а й емоційно-оцінно, тобто через прагматичний вимір, якщо розглядати прагматику як вияв внутрішнього світу людини (почуттів, емоцій, оцінок, психологічних і вольових станів, вірувань, культурних чинників тощо).

Смисловий аналіз виявляє, що джерелом додаткових значеннєвих нашарувань політоніма *поступ* служать конотації, які у нових контекстах можуть мати не лише позитивне аксіологічне забарвлення (як у словниковому, фіксованому значенні), але й негативне. Про таку перекомотацію сигналізує морально-етичний сценарій, який закріплює за терміном *поступ* актуалізоване авторське значення «*веління часу, ігнорування здобутків якого призводить до духовного самознищення*»: «*Так звані «дики», некультурні, первісні народи...* тепер один за одним *щезають з лиця землі*, оскільки не можуть присвоїти собі здобутків *поступу*. *Вимирання, щезання непоступових* людей *іде* тепер *сто раз швидше*, ніж *ішло давніше*» [17, с. 313]. «...*поступ*, не раз *непрошений гість*, *заходить* у *найглухіші закути*, *продирається* крізь *найтвердіші кордони*. *Кождий народ, кожда громада мусить познайомитися* з ним, а хто не *хоче* чи не *може* присвоїти собі *добрих* його боків, той *швидко* *зазнає* на собі *злих* – *голоду, хороб, горівки, деморалізації* – і *пропаде* від них» [17, с. 313-314].

Однак у політичному смислотворенні мислителя позитивне прагматичне навантаження аналізованого політоніма є визначальним. Тому таким органічним у структурі Франкової політичної метафори є метафоричний образ *квітки*, з якою асоціюється *поступ*. Через деталі флористичного сценарію «*розведення рослини, її культивування*» концепт *поступ* виявляє інші властивості своєї природи, на основі чого виникає значення: «*Те, що створюється для духовних потреб людини*»: «*Ходить* о те, щоб *ту чудову квітку «поступу»*, що *досі росла* *якось дико*, *раз тут, а раз там*, *тікала* з *одного краю* в *другий*, *лишаючи* по собі *пустині*, – щоб її *присвоїти, розцепити по всій землі* хоч, *може*, не *рівномірно*, то все ж *настільки*, щоб *ніхто* на світі не *був виключений* від її *добродійств*» [17, с. 313]. «*Квіткова*» концепція поступу семантично зближує це слово з іншим –

розвій, що синонімізуються на ґрунті семи «розвиток» [5, т. VIII, с. 635]: «Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, ... а то голод і любов» [17, с. 346]. «І коли рівночасно будемо тямити про важкі обставини, серед яких відбудувати той розвій і до крайності сумний стан того суспільного і духового ґрунту, на яким виростає наша писателка [Леся Українка – Н.Л.], то сам факт її постійного розвою і власне такого розвою будемо вважати доказом незвичайної сили її таланту» [12, с. 255].

Позаяк великі надії і сподівання у духовному розвої народу Франко покладав на інтелігенцію, то закономірно постає взаємодія концепту *поступ* із концептом *інтелігенція*. Ідею органічної єдності народу та інтелігенції Франко реалізує на основі *професійного* і *родинного* сценаріїв. Їх означники формують колективний метафоричний образ, з яким співвідноситься завдання інтелігенції: «Наперед з народом! – кажемо ми. ...Інтелігенція повинна зідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як його брат, як рівний, як свій, повинна стати робітником, як він, повинна стати для нього і адвокатом, і лікарем, і вчителем, і порадиником, і покажчиком в ділах господарських, і добрим сусідом та помічником у всякій нужді» [14, с. 148]. Кожен із означників є носієм домінантної семи, прив'язаної до колективного образу інтелігенції: *брат*, бо зміцнить духову спорідненість; як *рівний*, бо утвердить соціальну рівність; як *свій*, бо укріпить душевні узи; як *робітник*, бо наполегливою працею примножить матеріальні здобутки; як *адвокат*, бо захистить від беззаконня; як *лікар*, бо залікує душевні рани і порятує від апатії та зневіри; як *вчитель*, бо навчить і виховає; як *порадник* і *помічник*, бо підтримає в господарюванні; як *добрийсусід*, бо в слушний час прийде на поміч і виручить у «всякій нужді».

Сукупність названих вище сем актуалізує у Франковому контексті ще одне значення терміна *інтелігенція*: «провідник народу у різних сферах суспільного життя». Закономірно, що сучасники Франка теж бачили його на подібній суспільній висоті. Тематичний ряд *професійного* сценарію продовжують терміни-означники, в кожному із яких закладена сема «провідник»: «На які різні гідності мене підносили сьогодні! Зробили мене *гетьманом*, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене *керманичем*, хоч я, придивившись правдивим *керманичам* на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене *проводирем*, хоч я любив лише йти в ряді...» [13, с. 310].

Виникає запитання: ким же бачив себе Франко? Відповідь знаходимо у «Промові» з нагоди святкування 25-річного ювілею його наукової і літературної діяльності, де варто звернути увагу на метафоричну самохарактеристику Івана Франка: «Двадцять і п'ять літ я був тим *пекарем*, що *пече хліб* для щоденного вжитку. Я завсідги стою на тім, що наш народний розвій має бути *міцною стіною* [...]. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий *твердий камінь*, але, певно, найбільше буде того *труску* і *цементу*, котрим я заповнював *люки* і *шпари* [13, с. 308].

Впадає в око, що ідея жертвовної праці передається через типовий професійний сценарій. За метафоричними перенесеннями проступає се-

мантично-поняттєвий профіль інтелігента пасіонарного типу – одночасно і *пекаря*, і *муляра* в духовній сфері. Оскільки за метафоричною номінацією захована, як правило, оцінка чи самооцінка, вражає неспівмірність між реальною жертвовною працею мислителя, його, за характеристикою Є. Маланюка, «інтелектуальним подвигом» і підкреслено скромною самооцінкою: «Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей» [13, с. 308-309].

Внутрішній світ автора, його концептуальна позиція передається через *родинну* метафору: поряд із безпосередньою самоідентифікацією «яко *син* селянина, *вигодований твердим музичуцьким хлібом* [13, с. 309] співіснує метафорична «*син* народа, що вгору йде». А далі цілком очікувано виникають метафори із сакральної сфери – образ заповідей. Він допомагає зрозуміти духовний стоїцизм автора: «Я почував себе до обов'язку віддати працю сього життя тому простому народові» [13, с. 309]. Тому цілком органічно в структуру самоусвідомлення увійшли дві *заповіді*, які «я відмалку засвоїв собі... Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці» [13, с. 309].

Франкові звороти «я *почував себе до обов'язку*», «я відмалку засвоїв собі дві заповіді» вказують на глибоку внутрішню гармонію автора, яку імплікує поєднання особового і зворотного займенників (*я – себе, собі*). Вони виводять на внутрішній слід Франкового «цілого чоловіка», наділеного тим світовідчуттям, тою морально-етичною висотою, якої варто прагнути:

Лиш хто любить, терпить,
В кім кров жива кипить,
В кім надія ще лік,
Кого бій ще манить,
Людське горе смутить,
А добро веселить, –
Той цілий чоловік [8, с. 29].

Можна сказати, що метафоричний образ «цілого чоловіка» – це Франкова метафорична сентенція успішної самореалізації.

Духовну спорідненість народу та інтелігенції відтворює образ *поля* в усталеному переносному значенні «поприще, сфера діяльності» [5, т. VII, с. 62], яке конкретизується прикметниковими означеннями термінологічного характеру: *поле релігійне, етичне, економічне*: «Вона [інтелігенція – Н. Л.] повинна вести його [народ – Н. Л.] з *поступом* часу, повинна вчити його вільнодумства на *полі релігійнім*, правдивої гуманності на *полі етичнім*, [...] дружності і асоціації на *полі економічнім*» [14, с. 149]. Терміни-словосполучки *поле релігійне, поле етичне, поле економічне* із постпозитивними означеннями, тобто непрямим порядком слів, наголошують, з одного боку, на різнобічній діяльності інтелігенції, з іншого – програмуєть різні варіанти сценарію «морфологія і вегетація рослин». Поєднуючи метафори *рослинного світу* із метафорами *ландшафту*, Франко постійно підкреслював, що інтелігенція буде тоді національною, коли стане «частию серед других частей, *зерно між зернами*» [15, с. 187]. Він нагадував українським соціал-демократам, що «*здорові, органічні парості* можуть у кожнім

краю *виростати* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони [...] зробляться *цвітучою* дійсністю [18, с. 172].

Отже, його засмучувало «існування серед нашої суспільності і навіть серед її *цвіту* – інтелігенції сильної і глибокої *течії*, що веде до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духових інтересів...». Альтернативою деструктивним, когнітивно ізоляціоністським тенденціям, що окреслені фізичними метафорами «*затиснення* нашого світогляду», «*звуження* наших духових інтересів», Франко бачить *все*, зокрема

інтернаціональне, що забезпечує «*життя і розвій* нації», і закликає ці парості загальної культури «*пересаджувати* сквапно на наше поле». Всі нові думки, нові ідеї, винаходи людського розуму, все, що прояснює людський світогляд, влегше людську працю, ушасливлює людське життя, все, що йде до світла, вольності, щастя, повинна тота інтелігенція, мов *чужоземну*, але *сильну* рослину, *пересаджувати* сквапно на наше поле, *защеплювати* пишно в серця і поняття нашого народу. Вона повинна вести його з *поступом* часу...» [14, с. 148-149].

Список літератури:

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. – К.: Критика, 2006. – 631 с.
2. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
3. Лексикон львівський: поважно і на жарт / Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Т. Дидик-Меуш. – Вид. 2-е, доповн. і випр. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012 (Серія «Діалектологічна скриня»). – 852 с.
4. Словарь української мови / За ред. Б. Грінченка. – Київ, 1907–1909. – Т. 3.
5. Словник української мови: В 11 тт. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
6. Тихолоз Б. Франко-філософ // Сучасність. – 2002. – № 12. – С. 106-119.
7. Українська мова: Енциклопедія. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
8. Франко І. Гімн. Замість пролога // Зібрання творів: У 50-ти т. – К.: Наукова думка: 1976–1984. – К., 1976. – Т. I. – 502 с.
9. Франко І. В наймах у сусідів // Франко І. Писання. – Львів, 1914. – Т. 7. – 350 с.
10. Франко І. Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар // Там само. – К., 1981. – Т. 29. – С. 40-50.
11. Франко І. Етимологія і фонетика в южноукраїнській літературі // Там само. – К., 1981. – Т. 29. – С. 150-169.
12. Франко І. Леся Українка // Там само. – К., 1981. – Т. 31. – С. 254-274.
13. Франко І. Промова на 25-літньому ювілеї // Там само. – К., 1981. – Т. 31. – С. 308-310.
14. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 140-150.
15. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 187-203.
16. Франко І. Наш погляд на польське питання // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 204-220.
17. Франко І. Що таке поступ? // Там само. – К., 1986. – Т. 45. – С. 300-348.
18. Франко І. «Огляд української літератури 1906 р.» // Франко І.Я. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.; Упоряд. З.Т. Франко, М.Р. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 22.

Лужецкая Н.Я.

Дрогобычский государственный педагогический университет
имени Ивана Франко

КОНЦЕПТ ПРОГРЕСС В ПОЛИТИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ИВАНА ФРАНКО

Аннотация

В статье реализовано концептуальный анализ центральной категории мировоззрения Франко – концепта *прогресс*. На основе когнитивно-дискурсивного подхода раскрыто смысловое потенциал слова – имени концепта в коммуникативно-прагматическом поле мыслителя, насыщенного политическими метафорами. Именно они выступают типичным и ярким средством концептуализации многогранной политической действительности на рубеже XIX–XX вв.

Ключевые слова: Иван Франко, концепт *прогресс*, смысл, метафорический сценарий, коммуникативно-прагматическое поле.

Luzhetska N.Ya.

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

CONCEPT PROGRESS IN THE POLITICAL DISCOURSE OF IVAN FRANKO

Summary

The conceptual analysis of the central category of I. Franko outlook – the concept *progress* is realized in the article. On the basis of the cognitive-discursive approach, the semantic potential of the word – the name of the concept in the communicative-pragmatic field of the thinker, saturated with political metaphors is revealed. They act as a typical and vivid means of conceptualization of the versatile political reality on the verge of the XIXth and XXth centuries.

Keywords: Ivan Franko, concept *progress*, meaning, metaphorical scenario, communicative-pragmatic field.